

اندیشه های اقتصادی در حج السلانه

مؤلف: دکتر سید محسن حائری

ترجمه: عبدالعلی آل بویه کیرودی

سرشناسه: حائری، محسن،
عنوان و دیدار آور: اندیشه‌های اقتصادی در نهج البلاغه / مؤلف محسن حائری؛ ترجمه عبدالعلی آل بویه لنگرودی.
مشخصات نشر: تهران: بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۸۶.
مشخصات ظاهری: ۲۸۰ ص.

ISBN: 978-964-6348-14-1

قیمت: ۳۲۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

کتابنامه به صورت زیرنویس

چاپ دوم

موضوع: علی بن ابی طالب علیه السلام، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. - نهج البلاغه - نقد و تفسیر.
موضوع: علی بن ابی طالب علیه السلام، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. - نهج البلاغه - جنبه‌های اقتصادی.

شناسه افزوده: نهج البلاغه - برگزیده. شرح

شناسه افزوده: آل بویه لنگرودی، عبدالعلی، ۱۳۴۲ - مترجم.

رده‌بندی کنگره: ۷ الف ۲ ح ۲ / ۳۸۱ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۹۵۱۵

شماره کتابشناسی ملی: ۷۸-۱۲۲۵۴ م

اندیشه‌های اقتصادی در نهج البلاغه

مؤلف: دکتر محسن حائری

مترجم: دکتر عبدالعلی آل بویه لنگرودی

ویراستار: سیداحمد حسینی بارتندی

ناشر: انتشارات بنیاد نهج البلاغه

بازنویسی: سارا جانفروز

چاپ: دوم ۱۳۸۶

تیراژ: ۳۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۶۳۴۸-۱۴-۱

ISBN : 978-964-6348-14-1

قیمت: ۳۲۰۰۰ ریال

www.nahjolbalagheh.org

E-mil:info@nahjolbalagheh.org

نشانی: تهران، خیابان استاد نجات‌اللهی، کوچه افشین، پلاک ۸

صندوق پستی: ۶۳۵ - ۱۱۱۵۵ ؛ تلفن تهران: ۰۹۷۲۲-۸۸۹۰۹۸۶۲-۸۸۹۰

قم: میدان شهدا، خیابان حاجتیه، تلفن: ۷۷۴۲۵۹۴ - ۷۷۳۴۲۴۰

حق چاپ محفوظ است.

فهرست مطالب

فصل اول

۱	مفهوم کلی اقتصاد
۱	مفهوم اقتصاد
۴	اقتصاد و عقیده
۸	رکن اول: مسؤولیت
۱۱	رکن دوم: کار
۱۳	درسهایی از زندگی حیوانات
۱۴	درسهایی از زندگی پیامبران
۱۵	درسهایی از زندگی امام علی (ع)
۱۶	انواع کار
۱۷	مزارعه
۱۷	مساقات
۱۷	مضاربه
۱۷	شرکت
۱۷	اجاره
۱۷	جماله
۱۸	کشاورزی
۱۹	کشاورزی یا تجربه
	حمایت از کشاورزان

۲۱	..... دامداری
۲۲	..... صنعت
۲۳	..... حمایت از صنعتگران
۲۳	..... تجارت
۲۵	..... حمایت از تاجران
۲۶	..... خدمات
۲۶	..... زن و کار
۲۷	..... مالکیت
۳۱	..... ثروت
۳۳	..... مفهوم منفعت
۳۳	..... طبیعت
۳۷	..... مالکیت ثروت‌های طبیعی
۴۰	..... معدن
۴۱	..... آبها
۴۲	..... تولید
۴۴	..... سرمایه‌گذاری
۴۸	..... توزیع
۵۰	..... عدالت
۵۳	..... دریافت مالیات
۵۵	..... مساوات
۵۶	..... تأمین اجتماعی
۵۸	..... مشکل اقتصادی

فصل دوم

۶۵	..... سیاست‌های اقتصادی
۶۶	..... دخالت دولت
۶۷	..... وظایف دولت
۶۹	..... اهداف سیاست اقتصادی

۷۰	..... اول: سیاست مالی
۷۰	..... ۱- سیاست امیرالمؤمنین در بیت‌المال
۷۱	..... ۲- سیاست مالیاتی
۷۱	..... الف - نرمخویی و ملاحظت به هنگام جمع‌آوری مالیات
۷۲	..... ب - تجاوز نکردن از حد مطلوب در گرفتن مالیات
۷۲	..... ج - بخشودگی مالیاتی به نیازمندان
۷۳	..... د - رعایت مساوات در اخذ مالیات
۷۳	..... ۳- سیاست نقدینگی
۷۴	..... ۴- سیاست قیمت‌گذاری
۷۵	..... ۵- سیاست کمک‌های مالی
۷۶	..... ۶- سیاست انفاق
۷۸	..... دوم: سیاست تولید
۷۹	..... سوم: سیاست نظارت و بازرسی

فصل سوم

۸۳	..... فقر و غنا
۸۳	..... علل، پیشگیری، فقرزدایی
۸۴	..... معنی فقر و فقیر
۸۵	..... خطر پدیده فقر
۸۷	..... علل و انگیزهای فقر
۸۷	..... دیدگاه امام علی علیه‌السلام
۹۸	..... صفات بخیل
۹۹	..... کدام زیانبارتر است بخل یا فقر
۱۰۰	..... درس تربیتی
۱۰۰	..... برابری بخل و کفر
۱۰۰	..... بخیل شایسته زمامداری نیست
۱۰۵	..... فقرزدایی
۱۰۵	..... اول: توصیه به فقرا

- دوم: توصیه به ثروتمندان ۱۰۹
- سوم: اقدامات اقتصادی ۱۱۲
- اول: وظایف فرد ۱۱۲
- ۱- طلب علم و دانش ۱۱۲
- ۲- کسب تجربه ۱۱۴
- ۲- کار ۱۱۵
- اول: واقعیت نه رؤیا ۱۱۵
- دوم: کار معرف شخصیت انسان است ۱۱۶
- سوم: سخن گفتن خود نوعی کار است ۱۱۶
- چهارم: کار پایانی ندارد ۱۱۷
- پنجم: از کم شروع کن تا به زیاد دست یابی ۱۱۷
- ششم: کار جدی و هدفدار ۱۱۸
- ۴- تدبیر و چاره‌اندیشی ۱۱۸
- ۵- هدایت درست هزینه‌ها ۱۱۹
- ۶- تولید و سرمایه‌گذاری ۱۱۹
- ۷- غنیمت شمردن فرصتها ۱۲۱
- ۸- بخشش مستمر ۱۲۲
- اول: انفاق مازاد ثروت ۱۲۲
- دوم: مال جز به انفاق کامل نگردد ۱۲۲
- ۹- پرداخت زکات ۱۲۲
- ۱۰- تنظیم خانواده ۱۲۳
- وظایف جامعه ۱۲۶
- اول: همیاری اجتماعی ۱۲۶
- دوم: ایجاد روحیه تعاون و همکاری ۱۲۸
- سوم: نظارت بر کار دولت ۱۳۰
- وظایف دولت ۱۳۱
- ۱- تأمین اجتماعی ۱۳۱
- ۲- نظارت بر بازار ۱۳۵

۱۳۵	۲- نظارت بر مالکیت
۱۳۷	راه‌های جلوگیری از فقر
۱۳۸	۱- صدقه
۱۴۰	۲- امانتداری
۱۴۰	۳- پرهیزگاری و استغفار
۱۴۲	۴- فروتنی و اخلاق پسندیده
۱۴۳	۵- درستکاری
۱۴۴	۶- مهاجرت و سفر
۱۴۵	نمونه نیکو

فصل چهارم

۱۴۷	توسعه اقتصادی
۱۴۷	مفهوم توسعه
۱۴۹	استراتژی توسعه
۱۵۰	اهداف توسعه
۱۵۱	توسعه در اسلام
۱۵۲	مفهوم توسعه از دیدگاه امام علی علیه السلام
۱۵۴	اول: رسیدن به درجه بی‌نیازی
۱۵۵	دوم: پی‌ریزی جامعه سالم
۱۵۷	سوم: پی‌ریزی جامعه پرهیزگار
۱۶۰	انسان و توسعه
۱۶۰	ویژگیهای انسان توسعه‌گرا
۱۶۱	اول: علاقه به علم و یادگیری
۱۶۲	دوم: نیروی کار
۱۶۸	سوم: علاقه به کار خیر
۱۷۲	چهارم: هدایت درست هزینه‌ها
۱۷۵	پنجم: عوامل پیشرفت
۱۷۶	ششم: احساس مسئولیت جمعی

۱۷۹	توسعه منابع انسانی
۱۷۹	اول: انسان توسعه‌گرا
۱۸۲	دوم: منابع طبیعی
۱۸۶	موانع توسعه منابع طبیعی
۱۸۷	مانع اول: بیکاری
۱۸۹	مانع دوم: بیکاری پنهان
۱۹۱	مانع سوم: عدم آگاهی از منابع طبیعی
۱۹۳	مانع چهارم: عدم بهره‌برداری درست از منابع
۱۹۵	عوامل مؤثر در توسعه
۱۹۵	اول: تشکیل سرمایه
۱۹۹	دوم: مدیریت خوب مؤسسات عمومی و خصوصی
۲۰۳	سوم: استفاده از روشهای نوین در پیشرفت فنی
۲۰۵	عوامل جانبی در توسعه
۲۰۵	اول: فکر و اندیشه
۲۰۷	دوم: تعاون و همکاری
۲۰۸	سوم: سیاست و امنیت
۲۱۲	چهارم: وضع قوانین
۲۱۳	پنجم: نوآوری و ابتکار
۲۱۵	مفاهیمی که باید تصحیح شود
۲۱۶	اول: صنعتی کردن جامعه
۲۱۸	دوم: معیارهای نادرست
۲۱۹	فرهنگ اقتصادی نهج البلاغه
۲۵۵	منابع و مأخذ

«جَمِيعَتٌ فِي صِفَاتِكَ الْأَضْدَادُ»

یکی از خصایص و ویژگیهای امام امیرالمؤمنین علی علیه السلام «جامعیت» و حتی بالاتر از آن: «جمع اضداد» است.

معمولاً انسانهای عالم و زاهد، در امور مالی و اقتصادی تفکر و تبصری ندارند، و آنها که در جنبه‌های اقتصادی و مالی تخصص دارند از نظر معنوی و اخلاقی رشد و شکوفایی ندارند، اما انسانی که در اوج معنویت و تقوی باشد و نیز از نظر تفکر و برنامه‌ریزی اقتصادی و پیاده کردن آن اصول موفق و قوی باشد از نوادر روزگار است. اندکی مطالعه و دقت در متن نهج‌البلاغه انسان را با این اصول و برنامه‌ها آشنا می‌سازد و به شگفت می‌آورد.

بنیاد نهج‌البلاغه در این راستا با همفکری و همکاری اساتید حوزه و دانشگاه درصدد کشف و تبیین این نکات و اصول برجسته بوده است و بحمدالله در آغاز راه موفق گردید اثری جالب عرضه کند.

از عموم محققان و صاحب‌نظران درخواست می‌شود این کتاب را که حاوی نظرات و برداشتهای جدید و احیاناً مقایسه‌یی است به دید نقد و بررسی مطالعه کرده و آراء و نظرات ارزشمند خود را ارسال دارند تا مورد استفاده و تجدید نظر قرار گیرد.

مقدمه مؤلف

با نگاهی همه جانبه به نهج البلاغه و دیدگاهها و اندیشه‌های این کتاب جاوید می‌توانیم اولین گام را در بهره‌برداری از اندیشه‌های اقتصادی آن برداریم که در بخش زیادی از خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های امیرالمومنین وجود دارد. با هدفی که ما در این کتاب دنبال می‌کنیم، منطقی است اگر از خود بپرسیم: آیا در نهج البلاغه سخنی از مسائل اقتصادی به میان آمده است؟ و آیا در آن اندیشه اقتصادی نیز وجود دارد؟ پاسخ به این سوال زمانی میسر خواهد بود که با سخنها و گفتارهای متنوع این کتاب شریف، آشنایی پیدا کنیم تا ما را در پیمودن نیمی از راهی که در پیش گرفته‌ایم یاری کند. برماست که نیمی دیگر را با کنکاش در محتوی آن بیماییم تا بتوانیم به تماشای آخرین گلهای بوستان نهج البلاغه بنشینیم.

نهج البلاغه در حقیقت مجموعه‌ای برگزیده از سخنان امام علیه السلام است و شامل خطبه‌ها، نامه‌ها و کلمات قصار حضرت است که در مناسبت‌های مختلف و زمانهای متفاوت بر زبان و قلم مبارکشان جاری شده است.

از آنجا که خطبه‌ها و نامه‌ها و سخنان حضرت از سیره ایشان در دگرگونی اوضاع امت اسلامی و تحقق سعادت مطلوب برای آنان، جدا نیست، لذا گفتارهای نهج البلاغه شکل اسناد سیاسی به خود گرفته که جهت‌گیریهای حکومت اسلامی، روشهای اداره کشور و نحوه برخورد با دشواریها را تبیین می‌کند و در برگیرنده خط مشیهای سیاسی است که باید در حکومت اسلامی از آنها پیروی کرد.

امیرالمومنین علیه السلام با تلاش فکری و عملی به بررسی مشکلات و مسائل حکومت می‌پرداخت، از یک سو توجه کارگزاران و همه مسئولین را به اصل مشکل جلب می‌کرد و از سوی دیگر با تبیین روشها، راه‌حلهای مناسب را ارایه می‌نمود.

وقتی که اقتصاد از زندگی مردم جدا نیست، طبیعی است که نهج البلاغه نیز از موضوعات اقتصادی که به نحوی با حکومت و زندگی در ارتباط است، خالی نباشد

بنابراین با نگاه به خطبه‌ها، نامه‌ها و سخنان امام، گفتارهای بیشماری را در برابر دیدگان خود خواهیم دید که متضمن اندیشه‌های اقتصادی است و لازم است که در یک محل گردآوری، منظم و ساماندهی شود، آنگاه به صورت یک دیدگاه و نظریه جامع، ارایه گردد. این ساماندهی در دو مرحله صورت می‌گیرد:

۱- استخراج گفتارهای اقتصادی و گفتارهایی که در زمینه‌های مختلف اقتصادی می‌توان از آن استفاده کرد.

۲- دسته‌بندی این گفتارها در چهار محور:

الف - نگاهی کلی به اقتصاد اسلامی

ب - سیاستهای اقتصادی

ج - علل پیدایش فقر و راههای فقرزدایی

د - توسعه همه جانبه

این موضوعات عناوین اصلی است که در درون خود موضوعهای فرعی را در بردارد که در فصلهای مربوط به آنها، بدان اشاره خواهیم کرد.

پس از جمع‌آوری نظریه‌های گوناگون اقتصادی از گفتارهای پراکنده، به بررسی اصطلاحات اقتصادی که در نهج‌البلاغه به کار رفته می‌پردازیم که در واقع گامی است در جهت تکمیل کار علمی که برای استخراج اندیشه‌های اقتصادی نهج‌البلاغه در پیش گرفته‌ایم، زیرا اصطلاحات نقش موثری را در هماهنگی مفاهیم و دستیابی به اندیشه‌ها، در هر دانشی، ایفا می‌کنند. در اینجا باید نکته مهمی را درباره منابع اصلی که گفتارهای کتاب از آن گرفته شده است، بیان کنیم: پیداست که نهج‌البلاغه تنها شامل بخشی از خطبه‌ها و سخنان امیرالمومنین است که در نظر شریف رضی که به جنبه بلاغی و ادبی اهتمام می‌ورزیده، مقبول افتاده است و گروهی از متأخرین و متقدمین گفتارهای دیگر حضرت را از کتابهای مستقل گرد آورده و به نهج‌البلاغه افزوده‌اند و قسمتی از این گفتارها همچنان در کتابها دست نخورده مانده است که نیاز به کاوشگری دارد تا آنگونه که شایسته است، مورد استفاده قرار گیرد.

در اینجا باید درباره عبارت نهج‌البلاغه توضیحی بدهم. این عبارت گاهی به آنچه که شریف رضی در کتاب خود گرد آورده اطلاق می‌شود و گاهی نیز به همه گفتارهای حضرت خواه در کتاب رضی آمده باشد یا نه و آن نیز شامل نامه‌ها و سخنان و گفتگوهای امام علیه السلام است که در آفرینش بلاغی با برگزیده‌های شریف رضی

تفاوتی ندارد. ما نهج البلاغه را به معنی اخیر بکار می‌بریم. لذا گفتارهای این کتاب منحصر به آنچه که شریف رضی گردآورده نیست، بلکه شامل همه گفتارهای امام است که در کتابهای حدیث، تاریخ و فقه آمده است.

شیوه بحث

در پژوهشهای تطبیقی از دو روش استفاده می‌شود:

روش اول: تنظیم و فصل‌بندی متون اسلامی با استفاده از پژوهشهای جدید، یعنی پژوهشگر با کمک و یاری موضوعات و دستاوردهایی که دانش جدید به آن رسیده، وارد بحث می‌شود. تنها فایده این روش آن است که می‌توان با استدلال به این متون، دستاوردها و پیشرفتهای جدید را توجیه کرد. لذا این روش به معرفت و شناختی که هدف دین اسلام است، منتهی نمی‌شود و نمی‌تواند مسلمانان را از منابع اسلامی تغذیه فکری کند.

روش دوم: ورود به زندگی از چشم انداز متون اسلامی است و تنظیم و تبویب آن براساس حیات و پویایی آن و نه بر اساس دستاوردهای دانش روز؛ این روش می‌تواند دانشهای اسلامی را پایه‌گذاری کند که از تفسیرهای نو و بدعت آمیز به دور باشد و هیچ عاملی نتواند پایه‌های مستحکم آن را متزلزل سازد.

اما نقش دانشهای جدید عبارت است از: گشودن افقهای باز در برابر منابع اسلامی، تا این منابع بتواند کامل و بدون نقص به متن زندگی مردم راه یابد، و این شیوه‌ای است که ما در این پژوهش مختصر، فرا راه خود قرار داده‌ایم.

دکتر سید محسن حائری

مقدمه مترجم

بدون تردید نهج البلاغه کتابی حیاتبخش و ارمغانی الهی برای جامعه بشری است این کتاب جاوید در عین آنکه بخشی از سخنان و گفتارهای امام علی علیه السلام را در برمی گیرد، بحق حاوی معارفی است که آن را در جایگاه والا پس از قرآن کریم قرار می دهد؛ معارفی که از روح بلند و ملکوتی آن حضرت نشأت می گیرد و راهنما و هدایتگر انسانها در زندگی است.

باینکه در خصوص این کتاب انسان ساز پژوهشهای زیادی صورت گرفته، باید اعتراف کرد که هنوز بسیاری از زوایای این گفتارهای معنوی ناشناخته مانده است و جا دارد تحقیقات گسترده تری در جهت شناسایی هر چه بیشتر آن انجام گیرد.

کتاب حاضر را که ترجمه کتاب «الفکر الاقتصادي فی نهج البلاغه» تألیف استاد ارجمند جناب آقای دکتر حائری موسوی است؛ باید پژوهشی در همین راه دانست که سعی دارد مبانی اقتصاد اسلامی را از دیدگاه آن حضرت تبیین کند و راههایی را برای حل مشکلات اقتصادی امروز ارائه دهد.

حقیر که از دیرباز شیفته پژوهش و تأمل در نهج البلاغه بودم، هنگامی که ترجمه آن از سوی بنیاد نهج البلاغه پیشنهاد گردید. فرصت را غنیمت شمرده، در عین اشتغالاتی که داشتم باشوق فراوان در فرصتی کوتاه آن را به فارسی ترجمه کردم تا گامی هر چند کوچک در مسیر شناخت این کتاب بزرگ بردارم.

در ترجمه عبارات نهج البلاغه - به پیشنهاد بنیاد - به خصوص از فصل دوم به بعد از ترجمه استاد آیتی - که توسط بنیاد به چاپ رسیده است - استفاده کردم و دیگر گفتارهای حضرت را - که از منابع دیگر بود - خود ترجمه نمودم. شماره خطبه ها، نامه ها و سخنان کوتاه را براساس ترجمه استاد آیتی ذکر کردم. و دریغ آمد که ترجمه آیات قرآن را از ترجمه فصیح و زیبای استاد نقل نکنم.

قابل ذکر است «الادارة و النظام الاداری عند امیرالمؤمنین علیه السلام» از دیگر تألیفات

مؤلف محترم این کتاب است که به بررسی مبانی مدیریت اسلامی از دیدگاه امام علی علیه السلام می‌پردازد و ترجمه آن نیز از سوی بنیاد محترم نهج البلاغه به اینجانب واگذار گردیده است، ان شاءالله در آینده نزدیک تقدیم شیفتگان معارف اهل بیت خواهد شد.

در خاتمه جا دارد که از جناب آقای روح‌الله بیات مدرس دروس اقتصاد دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) که بخشهایی از ترجمه را از نظر محتوا، مورد بررسی قرار دادند، تشکر و قدردانی کنم.

از همه خوانندگان محترم تقاضا دارم که با پیشنهادهای و نظرات سازنده خود یاریگر این جانب باشند.

والله ولي التوفيق
عبدالعلی آل بویه لنگرودی